

Két könyv a magyar szociáldemokráciáról*

A magyar szociáldemokrácia 1919 utáni történetének korszerű szemléletű, a rendszerváltást megelőző korszak párttörténetírásának sémáit levetkőző feldolgozására a magyar történettudomány eddig nem kerített sort.¹ Az okok feltárására, elemzésére ezen írásban nincs mód, bár lehet, hogy sikerül néhány erre vonatkozó szempontot felvillantani. Az itt bemutatott két, 2017-ben megjelent könyv a közelmúlt magyar történelmének egy-egy kritikus időszakát veszi górcső alá, a hazai szociáldemokrácia akkori álláspontját, magatartását, teljesítményét és kudarcait vizsgálva, részben történészi, részben politológusi megközelítésben.

Az időben előbb következő korszak, az 1956-os forradalom és szabadságharc „szociáldemokrata történetét” a Loppert Csaba által szerkesztett tanulmánykötet tekinti át. A könyv – műfajából adódóan – elegyes, mind a benne közölt írások jellegét, mind azok színvonalát tekintve. Ezért lett volna hasznos egy szerkesztői előszó, hogy eligazítsa az olvasót: mi is volt a kötet összeállítóinak szándéka. Ennek hiányát feltehetően a szerkesztő is érezte, hiszen elsőként közölt, a magyar szociáldemokrácia

* LOPPERT Csaba (szerk.): *Kéthly Annát a kormányba! A magyar szociáldemokraták és az 1956-os forradalom*. Kéthly Anna Kulturális Egyesület, Budapest, 2017. 314 p.; OROSZ Tímea: *A magyar szociáldemokrácia a rendszerváltoztatás időszakában*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2017. 255 p.

¹ *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve* című kiadvány (Szerk.: VARGA Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999), bár kétségtelenül tudományos igényvel készült, alapvetően ismeretterjesztő jellegű összefoglaló.

1956-os szerepét általánosságban bemutató tanulmánya kezdő oldalain az egész kötet bevezetőjeként is olvasható passzusok találhatóak. Így viszont megbomlik az írása koherenciája, ugyanis még tipográfiai megoldásokkal sem jelzi, hogy hol a cezúra a műfajilag igencsak eltérő két rész között.

A bevezető sorokban megfogalmazott fő tézisek – amelyekről maga Loppert is elismeri, hogy szerzőtársai sem osztják azokat teljesen – önmagukban is igen problematikusak. A szerző legfontosabb megállapítása, amely szerint a politikusok (akikhez Nagy Imrét, Kovács Bélát, Kéthly Annát, Bibó Istvánt és Mindszenty Józsefet sorolja) között 1956-ban „teljes volt [...] a nemzeti egység” (6.), erősen vitatható. Egyrészt figyelmen kívül hagyja a hercegprímás november 3-i rádióbeszédében a „bukott rendszer részesei és örökösei” fordulatot, amely egyáltalán nem arra utal, hogy Mindszenty legalábbis Nagy Imrével teljes közösséget vállalt volna. Másfelől tézisét egy álláspontja szerint is csupán néhány napig létező állapotra alapozza, amelyből egyáltalán nem következik, hogy egy esetleges győztes forradalmat követő kibontakozás során is fennmaradt volna a „nemzeti egység”. Mégis, e tézisből fejt ki másik fontos megállapítását, amely szerint 1956 szakítás az 1945–1948 közötti időszakkal, éppen azért, mert a szabadságharc alatt kialakult az az egység, amely korábban, a második világháborút követően hiányzott. „[H]a ez a politikai összefogás [ami a szerző szerint 1956. november első napjaira jellemző volt] meglelt volna 1945–46-ban is, akkor Magyarország nem került volna az egyik színű börtönből – a nácikéből és a nyilasokéből – a másik színű börtönbe (Rákosiéba és Sztálinéba)” (7.) – szól az erősnek szánt, de a nemzetközi összefüggéseket teljesen negligáló állítás. A jelzett folyamat oka pedig nem lett volna más, mint: „1945–48-ban Magyarország, a magyar politikai elit nem volt elég érett az igazi demokráciára” (7.). E sommás és utólagos ítélezések mellett azonban ugyanítt az is olvasható, hogy az ország bolsevizálása ellen 1945–1948 között harcoló demokraták voltak 1956 igazi előkészítői – akkor tehát mégis van folytonosság, a szerző saját szakítási tézisével szemben? Az ellentmondást Loppert nem

oldja fel, hanem átvált a szűkebb értelemben vett témájára, a Szociáldemokrata Párt (SZDP) 1956-os történetére.

A tanulmány ezt taglaló, hosszabb része korrekt, ám sok esetben statikus jellegű összefoglaló, amelyben a szerző leírja, hogy a fővárosban, illetve országszerte hol és mikor alakultak meg az SZDP szervezetei, továbbá hogy kik voltak az ezekben szerepet vállaló fontosabb személyek. Az esetleges politikai munkáról, az események dinamikájáról nem tudunk meg semmit, de ez magyarázható azzal, hogy a szerző írását eleve egy kötet bevezetőjének szánta, amely csak a kereteket vázolja fel, amelyek között a többi tanulmány értelmezhető. Elemző jellegűvé akkor válik a szöveg, amikor az 1956. november 4-i szovjet intervenció és a Kádár-kormány berendezkedése utáni folyamatokról ír. Ezeket tárgyalva kitér a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) többpártrendszerrel kapcsolatos álláspontjának változására (különös tekintettel egy esetleges szociáldemokrata politikai erő működésével kapcsolatban), illetve az egyes szociáldemokrata politikusok által választott magatartásminták (emigráció, kollaboráció, illegalitásba vonulás) jellemzésére. Helytálló következtetésekre jut a magyar szociáldemokrácia jelentéktelenné válásának esetleges okai vonatkozásában (előregedés, a család egzisztenciájának féltése, a nemzetközi enyhülés nyomán a Szocialista Internacionálé kommunista diktatúrákkal kapcsolatos magatartásának megváltozása). További kutatásra sarkallnak azok a passzusok, amelyekben a szerző Kéthly Anna és a Magyar Dolgozók Pártjának vezetése között 1956. október 23. előtt meglévő kapcsolatokra utal (11.).

A korrekt összefoglalót olvasva néhány pontatlanság azonban zavaróan hat, elsősorban a tanulmány hivatkozási apparátusában. Ilyen például a 129. lábjegyzet, amely a „PIL 288. f.” hivatkozást tartalmazza – mintha a szerző nem lenne tisztában azzal, hogy az MSZMP vezető testületei iratanyagát tartalmazó fond már az 1990-es évek első felében az akkori Magyar Országos Levéltárba került. Furcsa az is, hogy az MSZMP-nek a többpártrendszerrel kapcsolatos álláspontját a szerző Szabó Bálint 1982-

es, *Párttörténeti Közleményekben* megjelent tanulmányára alapozza – ennél azért akadt volna frissebb publikáció is a témában.²

B. Kádár Zsuzsanna Kéthly Annára fókuszáló tanulmánya figyelemre méltó elemzést tartalmaz a politikusnő – minden bizonnyal az államvédelem által konstruált – „saját kezű feljegyzéseiről”; ezeket talán hasznos lenne magyarázatokkal ellátva publikálni. Az írás konzisztenciája csak az utolsó harmadban bomlik meg, akkor ugyanis nem Kéthly politikusi munkája áll a vizsgálat középpontjában, hanem az állambiztonság által végzett megfigyelő tevékenység. Összességében a tanulmány gondolatébresztő munka, amely néhány simítással (az *Alternatíva* cím használatakor lehetett volna utalni arra, hogy milyen dokumentumról is van szó,³ illetve furcsa, hogy a Zichy Mihály által szerkesztett Kéthly-levelezéskötetet hivatkozza a szerző, a Strassenreiter Erzsébet nevéhez köthető⁴ pedig nem) még jobb lehetett volna.

Az ezt követő két írás inkább esszé jellegű. Az 1956-ban Nyugatra távozott Horváth János egykori kisgazda parlamenti képviselő az emigráció éveiből villant fel néhány Kéthlyre vonatkozó emlékképet. Pelle János tanulmánya pedig Fischer József méltatlanul elfeledett alakját vonja vizsgálódása középpontjába. A dicsérendő vállalkozás értékeit csökkenti a forrásbázis hiányos volta – mindenképpen érdemes lett volna a vizsgálat alapjául szolgáló Fischer-életútinterjút ütköztetni más dokumentumokkal, visszaemlékezésekkel.

Loppert Csaba Toller Károly zuglói szociáldemokrata rendőrkapitányról írott tanulmánya fenntartás nélküli elismerést érdemlő kezdeményezés. Üdvözlendő lenne, ha minél több hasonló életutat sikerülne a magyar történettudománynak feldol-

² Lásd például: FÖLDES György: A többpártrendszer esélyei 1956–1957-ben. *Társadalmi Szemle*, 1989/8–9. 66–71., de szolgálhattak volna támponttal *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyveiben* (I–IV. kötet: Intera Rt., Budapest, 1993–1994; V. kötet: Napvilág Kiadó, Budapest, 1998) leközölt források, valamint a vonatkozó bevezető tanulmányok is.

³ Lásd: Szociáldemokrata Alternatíva – 1973. Közli: BALOGH Sándor. *Múltunk*, 1991/2–3. 228–243.

⁴ STRASSENREITER Erzsébet (szerk.): *Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

goznia, hiszen így teljesebb kép alakulhatna ki a magyar szociáldemokrácia forradalom alatti tevékenységéről. Egyedül a lábjegyzeteiben lehetett volna a szerző „böbeszedübb”: nem derül ki ugyanis, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött iratanyag a forradalom alatt keletkezett vagy a vizsgálat során „produkált” dokumentumokat tartalmaz – ez pedig a bennük foglalt információk hitelességére is hatással lehet.

A kötet második, *Utak és tévutak* címet viselő része az 1945–1956 közötti időszakra összpontosít. Öt tanulmánya közül három néhány korábbihoz hasonlóan esszé jellegű. Horváth János visszaemlékezéseinek e része a kisgazdák és a szociáldemokraták közötti kapcsolódási pontok, a Horthy-korszakbeli ellenzékiesség és a háború alatti ellenállás tematikáját öleli fel, nem elhallgatva a hiányosságokat sem (például egyik párt sem tudott olyan impulzusokat adni a jövőről való gondolkodáshoz, mint a szárszói találkozó). Az emlékidézés 1945-tel abbamarad, pedig érdemes lett volna továbbvinni a fonalat, és felkutatni, hogy miért fordult szembe egymással ez a két politikai tömörülés. Erre részben választ ad Szerencsés Károly egyébként nem e kérdésre fókuszáló írása. Ő a szociáldemokrácia „kétértelműségét” (117.) kárhoytatja elsősorban, bár nem fejt ki ennek pontos tartalmát. Szerzői attitűdje egyébként nem egyértelmű: miközben leszögezi, hogy munkáját „nem az ítéletalkotás szándékával” írta, hiszen „annak az ideje még nem jött el” (115.), igen markáns és sommás ítéleteket fogalmaz meg a későbbiekben. Egy esetleges, kommunisták nélküli koalíció kérdésével kapcsolatban így azt írja, hogy a „szociáldemokrata vezetők [...] máshogy döntöttek, és ezzel megásták pártjuk sírját és a magyar demokrácia kibontakozásának lehetőségét is [sic!]. Felelősségük ebben óriási” (122.), illetve „a szociáldemokrácia elmulasztotta az utolsó esélyt, hogy nagy szolgálatot tegyen a nemzetnek” (129.). A következő tanulmány szerzője, Gantner Péter egy „mi lett volna, ha...” jellegű esszét írt az úgynevezett finn út magyarországi esélyeiről, mindennemű szakirodalmi hivatkozás mellőzésével. Munkája nagy része leíró jellegű, az 1945-öt követő finnországi folyamatokat ismerteti. Magyar vonatkozásban szerinte a fő fe-

lelős a lehetőségek elmulasztásában a szociáldemokrácia, mindenekelőtt a párt „jóakarató, de igen gyenge” vezetői, illetve a polgári pártok, amelyek hagyták, hogy kommunista ügynökök furakodjanak soraikba (142.). Ezt követően mégis egyfajta elháríthatatlan külső erő hatásának tudja be, hogy nem sikerült egy Bethlen Gábor-féle külpolitikát kialakítani, mondván: „Az imperialista szovjetek ezt [...] Közép-Európában nem engedték meg” (143.). Adódik a kérdés, vajon Ausztria a szerző szerint nem Közép-Európa része-e, hiszen annak semlegességéhez a szovjetek hozzájárultak... Arról a geopolitikai tényről pedig, hogy Finnország nyugati szomszédja Svédország, ahonnan a Szovjetunió nem tartott támadástól, Magyarországé pedig Ausztria és azon keresztül Németország, csak futólag emlékezik meg a szerző. Mindezt, és tágabban a nemzetközi összefüggéseket érdemes lett volna bővebben kifejteni.

Kulcsár Péter tudományos igényű, lendületesen megírt tanulmánya a szociáldemokrácia pozitív szerepét igyekszik ki-domborítani a 20. századi magyar történelemben, egyértelmű kontinuitást láttatva az 1945–1948 közötti kísérlet és az SZDP által 1956-ban képviselt magatartás között. A háborút közvetlenül követő időszakról széles körű historiográfiai kitekintést ad, vitatkozva azokkal a szerzőkkel, akik abban elsősorban a kommunista diktatúra előjátékát látják (így például Romsics Ignáccal, Gyarmati Györggyel). A szociáldemokrácia iránti elkötelezettsége azonban néha háttérbe szorítja igényességét: a 164. oldalon kifejti, hogy a párt Magyarországon mindig a demokratákkal koalícióban kormányzott, hogy egy oldallal később mégis kénytelen legyen elismerni a szociáldemokraták 1919. március–augusztus közötti szerepvállalását. Zárszavában mindenesetre figyelemre méltó listát sorol fel azon kérdéskörökről, amelyekkel kapcsolatban feltáráásra vár, hogy mi volt a magyar szociáldemokrácia pozitív szerepe bennük.

Simon István Peyer Károlyról írt tanulmányából sejlik fel az a kérdés, amelyet addig a szerzők egyike sem tett fel: mennyiben volt a kommunistákkal szemben hátrány 1945 után, hogy az SZDP a Horthy-korszakban legálisan működhetett, amiért cserébe el kellett ismernie a fennálló rendszert? A tanul-

mány erénye, hogy nemzetközi összehasonlítást kínál a „Peyer-kérdés” kapcsán, jelezve, hogy más európai szociáldemokrata pártok sem voltak teljesen tisztában saját demokrácia- és szocializmusképükkel, amiből egyenesen következett, hogy nem volt határozott elképzelésük arra vonatkozóan sem, milyen magatartást tanúsítsanak a kommunistákkal szemben. Kár, hogy az írás nem tartalmaz támpontokat arra vonatkozóan, miért került Peyer Károly 1945–1947 között egyre marginálisabb helyzetbe a párton belül. A kommunisták nyomása miatt történt így, a szociáldemokraták szégyellték netán egykori vezető egyéniségüket, akinek neve a „paktum”-politikát idézte; vagy nem arról van-e szó inkább, hogy a következetesen a (jelző nélküli) demokrácia talaján álló Peyer nézetei nem tudtak érvényesülni egy olyan pártban, amelynek tagsága számára a demokratikus szocializmus célkitűzéséből a szocializmus volt a fontosabb? (Más kérdés, hogy ez és az ebből adódó kommunistabarátság kinél miből fakadt – naivitásról, önámításról vagy tudatos megtevesztésről volt-e szó?)

A könyv harmadik része (*Útkeresők és társutasok*) egyes életutakat vesz görcső alá. Loppert Csaba Kruchina Viktorról szóló írása alapos levéltári kutatások alapján készült. Két fontos hiányossága viszont szembeötlő. Egyfelől nem vesz tudomást más történészek, így Okváth Imre vagy Dávid Ferenc kutatásairól,⁵ miközben hozzájuk képest nem sokban mond újat. Másfelől nem bontja ki részleteiben Kruchina kötődéseit az SZDP-hez; a tanulmányból gondolkodásáról annyit lehet megtudni, hogy antifasiszta és antikommunista volt. Ez alapvetően minden demokratáról elmondható – hogy mi vitte az ellenálló katonatisztet a szociáldemokráciához, egyelőre homályban maradt. (Talán Kruchina visszaemlékezéseinek publikussá tétele segíthetne a

⁵ Lásd: OKVÁTH Imre: Angol kémeek a Katpolon (1946–1947). In: BARÁTH Magdolna–BÁNKUTI Gábor–RAINER M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 57–67.; DÁVID Ferenc: *A magyar katonai titkosszolgálatok megszervezése. A HM Katona Politikai Osztály szervezete, feladata és működése, 1945–1947*. Disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2015. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/davidferencphd.pdf> (Letöltve: 2018. 01. 02.)

kérdés eldöntésében, erre azonban – e sorok írójának tudomása szerint – egyelőre nincs esély.)

Pelle János két szociáldemokrata értelmiségi, Horváth Zoltán és Szalai Sándor börtönéveit ábrázolja két emlékirat, Szalaié és Szent-Iványi Domokosé segítségével. Pelle Fischer-tanulmányához hasonlóan itt is érdekesebb lett volna bővíteni a forrásbázist egykorú dokumentumokkal. Ugyancsak fura, ahogy a szerző összehasonlítja a két ábrázolt személy 1956 utáni tevékenységének morális és szakmai alakulását, mondván: az „értelmiségi ellenállást” választó Horváth történészi munkássága ma is időtálló, a kompromisszumait megkötő Szalai szociológiai írásai viszont elavultak. Mind az eljárás, mind a megállapítások erősen vitathatók (különösen, ami Horváth Zoltán aktualitását illeti).

Loppert Csaba Gallai Lajosról szóló írása az olvasóban ambivalens érzéseket kelt: a szándék dicséretes és üdvözlendő, hiszen a „társutassá”, kommunistabaráttá (kommunistává?) lett szociáldemokraták egyik típusát próbálja bemutatni, ám a kivitelezés problematikus lett. Egyfelől Loppert túlságosan hisz Gallai 1982-es cikkének,⁶ pedig annak témája (a terézvárosi szociáldemokrata mozgalom a második világháború előtt és alatt) a Kádár Jánoshoz való kötődései miatt igencsak „kényes” volt megjelenésekor. Itt nagyobb mértékű forráskritikára lett volna szükség. Másfelől kevésnek és sommásnak tűnik az 1945–1948 közötti évekről a Gallai-idézet, amely szerint „vezetője és irányítója voltam a baloldali szociáldemokratáknak a jobboldaliak elleni akciókban” (231.). Hasznosabb lett volna pontosabban rekonstruálni, hogy mit is tett Gallai az SZDP történetének kritikus éveiben – úgy, ahogy Loppert az 1944–1945-ös időszakra vonatkozóan meg is tette.

Varsányi Erika hosszú és alapos, komoly levéltári kutatásokon alapuló tanulmánya a szociáldemokraták közül toborzott államvédelmi/állambiztonsági besúgók munkáját igyekszik rekonstruálni. A rendelkezésre álló szűkös forrásbázis alapján hihetően ábrázolja az egyes „munkatársak” rekrutációját,

⁶ GALLAI Lajos: Politikai viták és a munkásegység az SZDP terézvárosi szervezetében. *Párttörténeti Közlemények*, 1982/3. 175–185.

a beszerzés körülményeit, illetve a besúgók által produkált „eredményeket”. A szerző mindvégig igyekszik helyükön kezelni a vizsgált iratokat, utalva arra, hogy a szociáldemokrata „ellenzék” alapvetően gyenge volt Magyarországon a diktatúra évtizedeiben (már ha egyáltalán létezett). Ennek alapján csak egyet érteni lehet azzal a megállapításával, amely szerint az ügynöki jelentéseknek legtöbbit a történettudomány köszönhet, hiszen hasznos adalékokat szolgáltatnak a hazai szociáldemokrácia múltjával kapcsolatban, ám mutatják azt is, hogy mennyire nem jelentett veszélyt e csoportosulás a diktatúra számára. Figyelemre méltó mindazonáltal, hogy ettől függetlenül milyen előkelő helyen szerepelt a szociáldemokrácia az állambiztonság (és a mögötte álló kommunista párt) ellenségképében. A szerzőnek egyedül annyi róható fel, hogy gyakran önkéntelenül azonosul a korszak terminológiájával – a mai (laikus) olvasó számára viszont nem evidens, hogy a „jobboldali szociáldemokrata” kifejezést kommunista szempontból kell érteni, és hogy az idesorolt személyek egy demokratikus társadalomban vitán felül a baloldalhoz tartoztak volna. (Hasonló tapasztalható a „baloldali” jelző használatakor is: ennek jelentése – szintén a pártállami terminológia szerint – „kommunistabarát” vagy legalábbis „-szimpatizáns”).

*

A kádári állambiztonság (illetve annak a rendszerváltást esetlegesen túlélte mutációi) szociáldemokratákkal kapcsolatos játszmái képezik a másik, Orosz Tímea által szerzőként jegyzett, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum gondozásában megjelent kötet alapját. Az 1989. januárban újjáalakult, majd rövid időn belül sorozatos botrányairól elhíresült Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) egykori vezetői közül többen, így mindenekelőtt a volt pártelnök, Petrasovits Anna szívesen indokolja a tömörülés kudarcos történetét az egykori állampárt (és annak titkosszolgálat) által beépített ügynökök tevékenységével. E szemléletmódot látszik a szerző is követni, emellett szól a mű 56. oldalán feltett költői kérdésre

(„hol voltak a kommunisták?”) adott, csupa nagybetűvel szedett válasza: „MINDENHOL”. Ezt az álláspontot (amelynek érdekesen mond ellent a 11. oldalon olvasható tétel: „tanulmányunk nem kíván és nem is képes abszolút igazságokat feltárni”) képviselni mindenkinek szíve joga – de mindenekelőtt magánügy. Tudományos tézisként akkor fogadható el, ha érvekkel, adatokkal alá lehet támasztani. Ez utóbbit kísérli meg a szerző az 1989–1991 közötti évek sajtócikkei, (közelebbről meg nem hivatkozott) állambiztonsági dokumentumok és hét mélyinterjú segítségével.

Már a forrásbázis megválasztása is problematikus. Vitathatatlan, hogy a rendszerváltáskor újjáalakult szociáldemokrata párt után nem maradt közgyűjteményekben fellelhető iratanyag, amelyből koherensen rekonstruálni lehetne az akkori folyamatokat és az egyes személyek konkrét szerepét. Ám ha már hivatkozik a szerző a forrásbázis szűkösségére, elvárható lenne, hogy ami megvan, azt teljes mértékben feldolgozza. Ezt pedig Orosz Tímea elmulasztotta megtenni.

Felhasználható lett volna forrásként (de mindenekelőtt vitakozási alapként) Ripp Zoltán tézisszerű összefoglalója,⁷ amelyet Orosz munkája a benne leírt célkitűzésekből következtetve meghaladni szándékozik. Erre való utalást éppúgy nem találni a könyvben, mint Ripp rendszerváltást tárgyaló monográfiájára,⁸ amely több olyan, az Országos Levéltárban és a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban őrzött iratra hivatkozik, amelyet Orosz Tímea bevonhatott volna vizsgálódásába. Ugyancsak nem szerepelnek a Müller Rolf és Takács Tibor által 1989-es állambiztonsági jelentésekből összeállított forrásgyűjtemények,⁹ amelyekben több információ is szerepel egyes

⁷ RIPP Zoltán: Szociáldemokrácia a rendszerváltás után. *Mozgó Világ*, 2003/4. 46–56. Újraközölve: FEITL István–FÖLDES György–HUBAI László (szerk.): *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 278–292.

⁸ RIPP Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.

⁹ Lásd: MÜLLER ROLF–TAKÁCS TIBOR (szerk.): *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolóí*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010; továbbá MÜLLER ROLF–TAKÁCS TIBOR: 1989 – vidék – állambiztonság I. *Betekintő*, 2009/1. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_1_muller_takacs.

szociáldemokrata politikusokról (Ruttner György, Takács Imre). A Nyílt Társadalom Archívumában (Open Society Archives – OSA) őrzött, az egykori Szabad Európa Rádió által összegyűjtött anyagot sem nézte át a szerző. Ezen túlmenően nem található nyoma annak, hogy Orosz Tímea visszaemlékezéseket vizsgált volna. Sem a Bihari Mihállyal készített életútinterjúra, amelyben foglalkozik az MSZDP-vel kapcsolatos történésekkel is,¹⁰ sem Kónya Imre néhány éve megjelent emlékirataira¹¹ nem lelhető egyetlen hivatkozás sem. Ennél problematikusabb viszont Márkus László memoárjának¹² figyelmen kívül hagyása. Vitán felül áll, hogy a szerző messzemenően elfogult, szavahihetőségéhez pedig jócskán fér kétség. Ettől azonban még érdemes ismerni a visszaemlékezést, pontosan azért, mert ezúton is „kiválóan ütköztethetőek az egyes személyes vélemények és álláspontok”, ahogy maga a szerző elismeri módszertani bevezetőjében (11.).

A fel nem használt, de rendelkezésre álló források listája még folytatható. Így online elérhető az Állami Számvevőszék 1991-es, az MSZDP – és más politikai tömörülések – gazdálkodásáról készített jelentése,¹³ amely azért fontos, mert a szociáldemokrata párt rendszerváltás kori történetéhez elválaszthatatlanul hozzátartoztak a pénzügyi botrányok. A *magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010* című kiadványból pedig tudható (lenne), hogy a Fővárosi Törvényszék civil szervezetekről

pdf; Uók: 1989 – vidék – állambiztonság II. *Betekintő*, 2009/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_2_muller_takacs.pdf; Uók: 1989 – vidék – állambiztonság III. *Betekintő*, 2009/3. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_3_muller_takacs.pdf; Uók: 1989 – vidék – állambiztonság IV. *Betekintő*, 2009/4. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_4_muller_takacs.pdf (Letöltve mindegyik esetben: 2018. 01. 02.)

¹⁰ SEREG András: *Bihari Mihály. Életrajz, politika, rendszerváltás*. Korona Kiadó, Budapest, 2010. Mindenekelőtt *A szocdem kaland* című rész (133–138.) áttekintése megakadályozta volna a szerzőt abban, hogy leírja: „A Bihari-ügyre csak utalásokat találtam” (OROSZ: I. m. 64.).

¹¹ KÓNYA Imre: *...és az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2016.

¹² MÁRKUS László: *Forog a hinta. Szocdemek 1989–1994*. Willy Brandt Alapítvány, [Budapest], 1999.

¹³ <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/1996/073j000.pdf> (Letöltve: 2018. 01. 02.)

vezetett nyilvántartásában vannak iratok az MSZDP-ről is – a róla leszakadt kisebb pártokkal egyetemben.¹⁴ Végezetül pedig megjegyzendő, hogy a szerző által a bibliográfia szerint áttekintett sajtóanyag¹⁵ sem teljes. Egyfelől maga is írja, hogy az Országgyűlési Könyvtár adatai alapján állította ezt össze. Némi vizsgálgatás után azonban látszik, hogy az adatbázis nem tartalmazza az *MTI Országos Sajtószolgálatában* 1989-ben megjelent írásokat, csak 1990-től kezdi a közlést. Aki ezt nem veszi észre (és sajnos a szerző munkájának tanúsága szerint közejük tartozik), az több, az MSZDP által a sajtóhoz eljuttatott 1989-es dokumentum áttekintését mulasztja el. Szintén hiába keressük a pártsajtó áttekintését, noha az MSZDP belső viszállyai nyomán így – kis túlzással – irigylésre méltó helyzetbe kerül a kutató, hiszen a párton belül meglevő háromféle irányzat 1989-ben három fórumon fordult a nyilvánosságához: az úgynevezett Történelmi Szárny kezében volt a „hivatalos” pártlap, a *Szociáldemokrata Népszava*, a *Megújulás* (és nem *Megújulási*, ahogy a könyvben szerepel, lásd például 16.) Platform jegyezte a *Szociáldemokrata Értesítőt*, míg a Centrum Műhely (a reformkommunistákhoz közeledő formáció) a *Népszava* lapjain kapott publikációs lehetőséget, a „Szociáldemokrata Fórum” rovatban.

Természetesen nem kötelező e források alapján megírni az MSZDP 1989–1991-es történetét, de ekkora mennyiségű dokumentum figyelmen kívül hagyása megérdemelte volna, hogy némi indoklást fűzzön hozzá a szerző. Ám nem ezt teszi, hanem az általa elolvasott sajtócikkek alapján kezdi el az MSZDP eseménytörténetét ismertetni, döntően olyan írásokat kiválasztva, amelyek szociáldemokrata politikusok tollából születtek, vagy

¹⁴ *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010). I. kötet: Parlamenti választásokon jelöltet állító pártok.* Második, bővített, javított kiadás. Főszerk.: VIDA István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

¹⁵ Figyelemre méltóan formabontó megoldást használ a szerző a sajtóbibliográfia összeállításakor, ugyanis módosítás nélkül bemásolta könyvébe az Országgyűlési Könyvtár akkori sajtóadatbázisában fellelhető találati listát, szinte teljes egészében megtartva annak táblázatos, a könyvészeti adatokon túl többletinformációkat is tartalmazó formáját. Nem tudni, szándékosan történt-e, de e sorok írójának számítása szerint így mintegy 48 oldallal hosszabbodott meg a könyv terjedelme.

hosszabb nyilatkozatokat közölnek tőlük. E cikkeket a szerző néha kommentálja, néha nem. Ez több esetben kelt hiányérzetet, hiszen nem derül ki, milyen mértékben azonosul a bemutatott véleménnyel, következtetésekkel. Van azonban arra is példa, hogy a magyarázattal ér el negatív hatást, így akkor, amikor Benyó Pál alelnök 1990-es *Beszélő*-interjúját elemzi (45.). Benyó ebben pártja és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) viszonyáról elmélkedik, és nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy az SZDSZ a jobb- vagy a baloldal felé fog-e közeledni. Orosz Tímea lábjegyzetben annyit fűz ehhez, hogy ez nagy fokú tájékozatlanságra utalt Benyó részéről, hiszen akkor sem lehetett feltételezni, hogy az SZDSZ a jobboldal felé orientálódott volna a jövőben. Nos, lehet, hogy ez inkább Orosz Tímea tájékozatlanságáról árulkodik, hiszen itt sokkal inkább lehetett arról szó, hogy a régi szociáldemokrata terminológián nevelkedett (1948 előtt a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomban politizáló) Benyó számára a (neo)liberalizmus egyértelműen jobboldali ideológiának számított. Ennek fényében magyarázható interjúja azzal, hogy a szociális vagy a piacpárti liberalizmus közötti választás kimenetelétől tette függővé az MSZDP és az SZDSZ közötti viszony alakulását. (Figyelembe véve azt is, hogy Benyó a demokratikus ellenzékhez kapcsolódott az 1980-as években, valamint alapító tagja volt a Szabad Kezdeményezések Hálózatának.¹⁶)

A fejezetre egyébként jellemző a lóugrásokban való haladás, ami egyáltalán nem könnyíti meg a (laikus) olvasó számára az MSZDP kacifántos, botrányok fémjelezte történetében való eligazodást. Sőt, néha úgy tűnik, mintha maga a szerző is elveszne az anyagban. Amikor például az 1989. június/júliusi „országos pártgyűlés” eltérő értékeléseiről ír (17.), mintha ő maga sem tudná, hogy itt két eseményről van szó. Egyfelől a Révész András pártelnököt önhatalmúlag leváltó, a később önmagát Történelmi Szárnynak nevező csoportosulás (a „BBT”-ként is

¹⁶ BOZÓKI András–ELBERT Márta–KALMÁR Melinda–RÉVÉSZ Béla–RIPP Erzsébet–RIPP Zoltán (szerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 8. kötet. Portrék és életrajzok.* Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1999. 232.

emlegetett formáció, Baranyai Tibor, Bácskai Sándor és Takács Imre platformja) 1989. június 24-i rendezvényéről,¹⁷ másfelől az ezt érvénytelenné nyilvánító, a Révész András köre és a Megújulás Platform által a történelmieket ellenében összehívott, a nemzetközi szociáldemokrácia által elismert pártgyűlésről, amelyet 1989. július 1–2-án tartottak meg.¹⁸ Remélhetőleg csak a megfogalmazás nem volt egyértelmű.

A kötet második részét tartalmazó interjúk¹⁹ körül is felvetődnek módszertani kérdések. Egyfelől kitűnik belőlük – a szerző maga sem titkolja –, hogy a sajtóanyag áttekintésének befejezése előtt készültek. Így óhatatlanul tájékozatlan volt a szerző az egyes részletekben, és nem volt módjában minden esetben kritikusan visszakérdezni. Ez vezetett oda, hogy némely alkalommal lábjegyzetben közölte eltérő véleményét (ami kár, mert így az interjúalany már nem tudott a kritikára reagálni), máskor pedig egyáltalán nem javított nyilvánvalóan téves megállapításokat (Orosz István állítja, hogy Ruttner Györggyel „személyesen csak az 1990-es kongresszuson” találkozott [89.], ami irreális, hiszen az ügyvéd már 1989. novemberben elhagyta az MSZDP-t). A másik problémát az okozta, hogy a szerző láthatóan elsőként Petrasovits Annával beszélt, így a későbbi interjúk során nem az egyes álláspontokat próbálta meg ütköztetni, hanem a Petrasovits által mondottakhoz viszonyította az összes többi nyilatkozót. Ez oda vezetett, hogy kritikus visszakérdezésre csak akkor került sor, ha az interjúalany Petrasovitscsal ellentétes véleményen volt, illetve ha – ahogy Szilágyi Gábor tette – egyértelműen amellet foglalt állást, hogy a Magyar Szocialista Pártnak (MSZP) nem volt szerepe az MSZDP bomlásztásában. A Lóránt Károly-interjúból is kitapintható Orosz Tímea Petrasovits iránti szimpátiája, kifejezetten védelmébe veszi a volt pártelnököt (117.).

¹⁷ Az MSZDP új Országos Vezetésének közleménye. *Országos Sajtószolgálat*, 1989. június 26. 1–2.

¹⁸ Cselekvési programot hirdetnek az ellentétek leküzdésére. Tovább gyűrűzik a vita a szociáldemokratáknál. *Magyar Nemzet*, 1989. július 3. 5.

¹⁹ Az interjúpartnerek: Petrasovits Anna, Orosz István, Ruttner György, Szilágyi Gábor (aki csak névrokona e sorok írójának), Lóránt Károly, Bihari Mihály, Révész T. Mihály.

Mindezek után a szerző konklúziója nem más, mint az, hogy sem annak nincs igaza, aki csak az egykori pártvezetést hibáztatja az MSZDP kudarcaiért, sem annak, aki csak a (reform)kommunisták aknamunkáját teszi érte felelőssé. De miből vezeti ezt le? Konkrét tény, adatot, az eddig a kutatók rendelkezésére álló forrásokban meg nem levő információt sem elemzése, sem az interjúk nem tartalmaztak. Egyedül a „cui bono?” logikájával jut(hat)ott előbbre, ám ott is megállt félúton azzal, hogy kifejtette: az MSZP-nek nem állt érdekében egy erős és hiteles szociáldemokrata párt léte. Ez minden bizonnyal így van – de mi a helyzet a többi párttal? Az SZDSZ 1989–1990-ben még egyáltalán nem döntötte el, hogy neoliberais vagy szociálliberais irányba fejlődik tovább, ám a két eset egyikében sem segítette volna elképzeléseit egy erős MSZDP. A Magyar Demokrata Fórum népi szárnya pedig jobb kapcsolatot épített ki az MSZP-ben Pozsgay Imre körül tömörülőkkel annál, amit az MSZDP tudott volna számára ígérni. Azaz többé-kevésbé minden rendszerváltó párt esetén le lehet vezetni, hogy nem állt érdekében az erős és hiteles szociáldemokrácia megléte.

A konklúzió további részeiben pedig nagyon vékony jégre téved a szerző, ugyanis a „mi lett volna, ha...” kérdést veti fel. Ez minden történetietlensége mellett tényleg izgalmas kísérlet, ám a válaszadás során maga Orosz is komoly ellentmondásokba kerül. Így például kategorikusan állítja, hogy egy erős MSZDP valódi lusztrációt és őszinte múltfeltárást vívott volna ki – ha viszont igaz, hogy az egykori állampárt beépített emberei ültek a szociáldemokrata pártvezetésben, miért lettek volna ők érdekelték saját (vélt) titkaik nyilvánosságra hozatalában? Talán a mű javított kiadásában megkaphatja erre a választ az olvasó.

Amennyiben lesz ilyen, remélhetőleg a szöveggondozás minősége is jobb lesz. Az interjúszövegek szerkesztettségének foka elegyes – így például kérdés, miért volt hasznos a szerző önkéntelen önvallomását („a neten semmit nem találtam önről” Szilágyi Gábor kapcsán) a végleges verzióban benne hagyni. Emellett megjegyzendő, hogy „Marschall-terv” [sic!] nem létezett a 20. századi történelemben (147.), az MSZDP 1990-es kampányfőnökét Füzesi Ferencnek hívták, nem pedig Füzessynek

(60.), az pedig a szerző és a szöveget gondozók titka marad, hogy miért a *Magyar Hírlap* 1989. október 16-i számának egyik cikkére olvasható hivatkozás az ezredforduló utáni MSZP milliárdos politikusainak emlegetésekor (9.).

A magyar szociáldemokrácia 20. századi történetének feldolgozása terén tehát ígéretes és csüggesztő kísérletek egyaránt akadnak.²⁰ Sok esetben sajnos nem sikerült elérni a szubjektív (helyenként szenvedéllyel képviselt) vélemény, elköteleződés és a kritikus távolságtartás megfelelő összhangját. Azokat a szerzőket, akik ennek megteremtésére képesek, csak bátorítani lehet munkájuk folytatására, nagyobb léptékű, összefoglaló jellegű művek megírására, további kutatásokra. Jelenleg azonban inkább úgy tűnik, hogy a magyar szociáldemokrácia „kibeszéletlen” 1919 utáni történetének (Rainer M. János) őszinte, a sikereket és – ami talán még fontosabb – a kudarccokat a lehető legteljesebb körűen feltáró, tényekre alapozott történettudományi szintézisére még sokáig kell várni.

Szilágyi Gábor

²⁰ Az ígéretesek közé tartozik, ám itt a többitől merőben eltérő tárgya miatt (nem a szociáldemokrata párt, hanem egy alapvetően független, a maga útját járó, ám önmagát élete legnagyobb részében szociáldemokratának valló magyar gondolkodóról szól) nem került ismertetésre: BARTUS Tamás–Soós Eszter Petronella: *A mégiscsak szociáldemokrata. Tanulmányok Fejtő Ferencről*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.